

**Қ. ЖҰБАНОВ АТЫНДАҒЫ
АҚТӨБЕ Өңірлік Университеті**

ҒЫЛЫМИ КІТАПХАНА

*Мұхтар Арынов - қоғам қайраткері, әрі ғалым,
ағартушы ұстаз*

биобиблиографиялық көрсеткіш

Ақтөбе – 2026

**Мұхтар Ғалиұлы Арын
/1936-1995/**

Қ.Жұбанов атындағы Ақтөбе өңірлік университеті

Ғылыми кітапхана

Зерттеушілерге қолдау көрсету офисі

***МҰХТАР АРЫНОВ - қоғам қайраткері, әрі
ғалым, азартушы ұстаз***

библиографиялық көрсеткіш

Ақтөбе – 2026

ӘОЖ 821
КБЖ 84(5Қаз)
А 13

**М.Арыновтың туғанына 90 жыл толуына орай
биобиблиографиялық көрсеткіш / бас. жауапты
Жумабаев К.С., құраст.: Шадманова Г.К. - Қ.Жұбанов
атындағы Ақтөбе өңірлік университетінің ғылыми
кітапханасы.2026.-20бет.**

АЛҒЫ СӨЗ

Ұсынылып отырған биобиблиографиялық көрсеткіш Мұхтар Ғалиұлы Арын – қоғам және мемлекет қайраткері, қазақтың біртуар азаматы, ағартушы ғалым, ұстаздың туғанына 90 жыл толуына арналады. Көрсеткішке ғалымның өмірбаяны, білім беру және қоғамдық қызметі, оқу құралдары, монография, мақалалары, т.б. ғылыми зерттеулері мен әдістемелік еңбектері т.б. туралы мәліметтер жүйесі енгізілген.

Қазақстанның білім және мәдениет тарихындағы көрнекті тұлға. Педагогика және психология саласында үлкен үлес қосқан ғалым. Оның қызметі білім беру, оқу орындарын құру, ғылыми жобалар мен қоғамдық-саяси қызмет салаларын қамтыды. Арынов тек педагог қана емес, Қазақстанның тәуелсіздік алған алғашқы жылдарында қоғамдық-саяси өмірде белсенді рөл атқарған тұлға болып табылады. Ол білім беру мен мәдениет саласында елеулі ықпал қалдырды. . Ол ғылыми еңбектерінде адам дамуы мен білім беру жүйесіне қатысты маңызды мәселелерді көтеріп, оны жақсартуға бағытталған зерттеулер жүргізді. Мұхтар Арыновтың өмірі мен қызметі ғылыми қауымдастықта жоғары бағаланып, оның еңбектері Қазақстанның педагогика саласында маңызды рөл атқарады.

Көрсеткіштегі мәлімет хронологиялық тәртіппен орналасқан, ал әр жыл көлемінде - алфавит бойынша берілген.

Библиографиялық көрсеткіш университет студенттеріне, магистранттарға, аспирантар мен оқытушыларға арналған.

МҰХТАР АРЫННЫҢ ӨМІРБАЯНЫ МЕН ШЫҒАРМАШЫЛЫҒЫ

Мұхтар Арын жер жәннаты – Жетісу өңірінің төл перзенті. Ол бұрынғы Талдықорған облысы Ақсу ауданында 1936 жылы дүниеге келген. 30-жылдары өз өлкесінде оқу-ағарту жүйесін ұйымдастырып, алғашқы басшы болған әкесі Арын 37-нің нәубетіне ілігеді. «Халық жауы» деген жасанды жала Мұхтар аға дүниеге келер-келместен асқар таудай әкесінен айырса, өз соңына «халық жауының баласы» деген түртпекпен түсіп, көп қиындықтарға кезіктіреді. Анасы Қанипадан он жасында айырылады. Осылайша, әкеден де, шешеден де ерте көз жазып қалған бала Мұхтарды әкесінің ағасы Ғали бауырына басып, тәрбиелеп өсіреді. Оқу, біліммен ғана биік мақсаттарға қол жеткізуге болатынын түсінген ол ілім-ғылым жолына ерекше ынтамен кіріседі. Осылайша, орта мектепті, одан кейін жоғары оқу орнын (Алматы педагогикалық шет тілдер институтын неміс филологиясы бойынша) үздік бітіріп, қызметке араласады. Ақтөбе өңірінде тарихи-мәдени һәм ағарту саласының көшбасшы, көсемі болып, жанын жалдап, аянбай еліне еңбек еткен, көкірегі сергек Мұхтар ағаның айтуға тұрарлық істері көп болғаны белгілі.

Ақтөбе жеріне қызметке келген ол өз жұмысымен шектеліп қалмай, өңірде қазақ тілінің көсегесін көгертуге күш салды. Тәуелсіздіктің алғашқы жылдары жаппай жабылып қалған қазақ мектептерінің қайта ашылуына, жер-су атауларының қазақша аталуына, тарих қойнауында қалған арыстар мен абыздардың еңбектерін зерттеп, оны жарыққа шығаруда қыруар шаруа тындырған адам. Бүгінде тек айтуға ғана жеңіл, кезінде білектің күшімен емес ақыл, парасат, терең біліммен, елге, жерге деген шынайы махаббатпен, азаматтық ар-ожданмен орындалатын істер екенін есті адам сезіне алар. Мұхтар Арынның қазақтан шыққан тұңғыш лингвист ғалым Құдайберген Жұбановтың есімін педагогикалық институт-қа беру туралы ұсынысы жүзеге асты.

Тама Есет батырға кесене тұрғызып, тәлім-тәрбиенің тереңі тарихтың қойнауында жатқанын ұғындырды. «Тәрбие деген тәңір бар» деген оның бір ауыз сөзінің түсіндірмесі «Бес анық» еңбегінде айқын жазылды. «Нағыз қазақ бес тірегін білуі керек. Олар – тілі, діні, тарихы, дәстүрі, атамекені. Тіл – қазақтың діңгегі, елім тілін жоғалтса, түбінен шайқалғаны, исламнан қиыс тартса, ол – қазақтың азғаны. Өткенін білмеген алға баспас, дәстүрін ұмытқан ел оңбас», - деп жазып, «бес анықты» бес саусақтай жаттатып кетті. Ол

1983 жылдан өмірінің соңына дейін Ақтөбе педагогикалық институтының ректоры болды. Мұхтар Ғалиұлы 1995 жылдың қыркүйегінде Абай еліне экспедиция сапарында, жолда, Ақтөбе облысы, Әйтеке би ауданы «Жабасақ» ауылының Мәдениет үйінде жүрек талмасынан мәңгілікке көз жұмды. Бірақ оның бастап кеткен ісі өмір көшімен алға жылжуда.

ҒЫЛЫМИ ҚЫЗМЕТІ МЕН ЗЕРТТЕУЛЕРІ

Арыновтың ғылыми қызметі оның педагогика саласындағы зерттеулеріне негізделген. Ол адамның психологиялық және тұлғалық дамуы, оқыту мен тәрбиелеу әдістемелері, білім беру жүйесінің тиімділігі мен оның жаңа талаптарға бейімделуі мәселелерін терең зерттеді. Мұхтар Арынов өз жұмысында білім беру процесін адамның тұлғалық дамуы мен әлеуметтенуі тұрғысынан қарастырды, бұл оның еңбектерінің өзектілігін арттырды. Арыновтың зерттеулері оқу процесінде баланың жеке қасиеттерін дамытуға арналған. Оның басты назарында оқушылардың психологиялық жағдайы мен оның білім сапасына әсері тұрды. Ол оқу-тәрбие жұмысын психологиямен байланыстыра отырып, тиімді оқу процесін құрудың жолдарын іздеді. Ол балалардың танымдық қабілеттерін арттыруға бағытталған әдіс-тәсілдерді де зерттеді. Мұхтар Арыновтың пікірінше, оқушылардың танымдық қызығушылығын дамыту үшін білім беру процесінде шығармашылық және қызығушылықты оятатын тәсілдер қолданылуы тиіс. Оның зерттеулері оқу-тәрбие ісінде балалардың психологиясын ескере отырып жаңа әдістерді енгізудің маңыздылығын көрсетті.

БІЛІМГЕ ҚОСҚАН ҮЛЕСІ

Мұхтар Арыновтың ең маңызды жетістіктерінің бірі — қазақ тілінде білім беруге ерекше назар аударуы. Ол қазақ тілінде оқытатын мектептердің дамуына белсенді қатысып, Ақтөбе облысында көптеген оқу орындарының ашылуына бастамашы болды. Олардың арасында кейіннен Арынов есімімен аталған Қарғалы ауылындағы мектеп бар. Бұл қазақ тілінің білім беру жүйесіндегі маңызды орнын сақтап қалуға қосылған зор үлес болды. Сонымен қатар, Арынов Құдайберген Жұбановтың ғылыми зертханасы мен музейін ашып, осы ұлы ғалымның ғылыми мұрасын зерттеу мен тануға бағытталған іс-шараларды ұйымдастырды. Оның ұйымдастыруымен өткізілген «Жұбанов оқулары» ғылыми қауымдастық үшін маңызды оқиғаға айналды, бұл Арыновтың ғылым мен мәдениетті насихаттаудағы рөлін айқындайды.

ПЕДАГОГИКА МЕН ПСИХОЛОГИЯ САЛАСЫНДАҒЫ ЕҢБЕКТЕРІ

Мұхтар Арыновтың педагогика және психология саласындағы еңбектері оның теориялық және практикалық жұмыстарының нәтижесі болып табылады. Ол еліміздің білім беру жүйесіне үлкен ықпалын тигізді. Оның зерттеулері мен ұсыныстары Қазақстанның білім беру саласындағы көптеген реформаларға негіз болды. Арыновтың еңбектерінде бала тәрбиесінде ұлттық дәстүрлер мен мәдениеттің маңызды рөлі аталған. Ол ұлттық білім беру жүйесін жанарту мен тиімділігін арттыру мәселелеріне де назар аударды. Мұхтар Арынов психология мен педагогика саласындағы көптеген ғылыми мақалалар мен кітаптардың авторы. Ол өз еңбектерінде балалардың психологиялық дамуы мен тұлғалық қалыптасуында білім мен тәрбиенің рөліне ерекше назар аударды. Оның пікірінше, білім беру жүйесі балалардың жеке тұлғасын қалыптастырып, оларды қоғамға пайдалы азаматтар етіп тәрбиелеуі тиіс.

ҒЫЛЫМИ-ОБРАЗОВАТЕЛЬДІ КОНФЕРЕНЦИЯЛАР МЕН ЖОБАЛАР

Арынов сондай-ақ үлкен ғылыми оқиғаларды ұйымдастырды. Мысалы, Құдайберген Жұбановтың 90 жылдығына арналған республикалық конференция — Жұбановтың ғылыми еңбектерін зерттеп, қазақ тілін әрі қарай дамыту үшін маңызды қадам болды. Сонымен қатар, Арынов қазақ тарихындағы ұлы тұлғаларға арналған тарихи-архитектуралық кешендердің құрылуына да қатысып, ұлттық сәйкестікті қалыптастыру мен жастар арасында патриоттық сезімді ұялатуға бағытталған жобаларды жүзеге асырды. Бұл кешендер Есет батыр мен Қотыбар батыр сияқты қазақ тарихындағы батырларға арналған.

САЯСИ ҚЫЗМЕТ

Мұхтар Арынов Қазақстанның тәуелсіздік жылдарындағы саяси өміріне белсене араласты. Ол Қазақстан Республикасының Жоғарғы Кеңесінің депутаты ретінде «Тіл туралы» және «Жоғары білім туралы» заңдарды қабылдауға қатысып, Қазақстанның білім беру жүйесін нығайтуға үлес қосты. 1990-шы жылдардағы саяси реформаларға да белсенді қатысып, мәдениет пен білімнің дамуына байланысты мәселелерді көтерді.

ҰСТАЗДЫҚ ҚЫЗМЕТІ

Мұхтар Арынов педагогикалық қызметінде өзінің білім беру мен тәрбиелеу әдіс-тәсілдерін жүзеге асырып, көптеген шәкірттер даярлады. Ол өзінің ұстаздық қызметінде ғылыми-зерттеу жұмыстары мен практикалық оқу-тәрбие жұмыстарын үйлестіре отырып, білім беру жүйесін дамытуға бағытталған маңызды өзгерістер енгізді. Мұхтар Арыновтың шәкірттері оның әдістемелерін өз тәжірибелерінде тиімді пайдаланып, Қазақстанның түкпір-түкпірінде педагогикалық саланың дамуына үлес қосты. Арыновтың ұстаздық қызметінде басты мақсаты — білім

беру сапасын арттыру ғана емес, сонымен қатар, әр оқушының жеке тұлғасын дамыту және оның мүмкіндіктерін ашу болды. Мұхтар Арыновтың педагогикалық еңбектері ел ішінде және шетелде жоғары бағаланып, оның көптеген ғылыми дәрежелерге ие болуы осының дәлелі.

ОҚУ ОРЫНДАРЫНДАҒЫ ҚЫЗМЕТІ

Мұхтар Арынов Қазақстанның жетекші оқу орындарында қызмет атқарды, оның ішінде Ақтөбе мемлекеттік университеті мен Алматы қаласындағы басқа да оқу орындары бар. Ол осы оқу орындарында педагогика және психология бойынша ғылыми зерттеулер жүргізіп, студенттер мен жас ғалымдарды ғылыми ізденістерге ынталандырды. Мұхтар Арыновтың жетекшілігімен көптеген ғылыми жобалар жүзеге асырылды. Ол университеттерде профессорлық қызмет атқарған кезінде білім беру жүйесін жаңартуға арналған жаңа идеялар мен әдістерді енгізді. Оның ғылыми қызметі студенттердің білімін тереңдетіп, олардың ғылыми жұмыстарына бағыт-бағдар берді.

ЖЕТІСТІКТЕРІ МЕН МАРАПАТТАРЫ

Мұхтар Арыновтың ғылыми еңбектері мен педагогикалық қызметі бірнеше мәрте жоғары бағаланды. Ол көптеген ғылыми марапаттарға ие болды. Оның еңбектері мен әдістемелері білім беру саласының дамуына елеулі ықпал етті. Мұхтар Арыновтың педагогика мен психология саласындағы жетістіктері тек Қазақстанда ғана емес, сонымен қатар халықаралық деңгейде де танылды. Оның ғылыми-зерттеу жұмыстары мен ұсыныстары көптеген конференциялар мен семинарларда талқыланды. Ол өз еңбектерінде білім беру мен тәрбиелеу процесінің теориясы мен практикасында жаңа бағыттар ұсынып, қазіргі заманғы педагогиканың дамуына өз үлесін қосты.

МҰРА МЕН ЫҚПАЛ

Бүгінгі таңда Мұхтар Арыновтың қызметі Қазақстанның түрлі салаларында сезіледі. Оның білім, ғылым және мәдениет саласындағы еңбектері маңызды із қалдырды, ал оның идеялары мен бастамалары Қазақстандағы келесі реформалар мен ғылыми зерттеулер үшін негіз болды. Оның мұрасы қазақ тілі, білім және мәдениетке деген

құрметті арттыруға, сондай-ақ ғылыми мекемелердің дамуына қосқан үлесімен бағаланады.

***М.Ғ.АРЫНОВТЫҢ ЕҢБЕКТЕРІНІҢ
ХРОНОЛОГИЯЛЫҚ КӨРСЕТКІШІ***

1985

1. Арынов М. Г. Методическая разработки по немецкому языку (для студентов исторических факультетов) / М. Г. Арынов. - Алма-Ата: Казахстан, 1985. - 72 с.

1986

2. Арынов М. Г. Неміс тілі грамматикасы: морфология / М. Г. Арынов. - Алматы: Мектеп, 1986.

1996

3. Арын М. Бес анық (тәрбие туралы толғамдар): к самостоятельной работе / М. Арын. - Алматы: Арыс, 1996. - 120 б.

2003

4. Арын М. Бес анық (тәрбие туралы толғамдар) / М. Арын. - Павлодар: "ЭКО" ГОФ, 2003. - 220 б.

2010

5. Арынов М. Ғ. Неміс тілі рамматикасы.Морфология. Сын дәрежесі категориясы / М. Ғ. Арынов, Қ.Т: Рысалды. - Павлодар: С.Торайғыров ат.ПМУ, 2010. - 448 б.

2011

6. Арын М. Бес анық / М. Арын. - Павлодар:
Типография Сытина, 2011. - 624 б.

МАЗМҰНЫ

<i>Алғы сөз</i>	<i>5</i>
<i>М.Арыновтың өмірбаяны мен шығармашылығы</i>	<i>7</i>
<i>Ғылыми қызметі мен зеттеулері.....</i>	<i>10</i>
<i>Білімге қосқан үлесі.....</i>	<i>11</i>
<i>Педагогика мен психология саласындағы еңбектері.....</i>	<i>12</i>
<i>Ғылыми образовательді конференциялар мен жобалары.....</i>	<i>13</i>
<i>Саяси қызметі.....</i>	<i>14</i>
<i>Ұстаздық қызметі.....</i>	<i>14</i>
<i>Оқу орындарындағы қызметі.....</i>	<i>15</i>
<i>Жетістіктері мен марапаттары.....</i>	<i>16</i>
<i>Мұра мен ықпал.....</i>	<i>16</i>
<i>М.Арыновтың еңбектерінің хронологиялық көрсеткіші.....</i>	<i>18</i>